

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРАКТИКА УКРАЇНИ І ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

Зверсва К. С.

ВСТУП

Право на освіту є фундаментальною цінністю і закріплене в Конституції України: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність [...] загальної середньої [...] освіти». Проте на практиці діти з інвалідністю часто стикаються з бар'єрами – недостатньо розвиненою інклюзивною системою, обмеженим доступом до шкіл та освітніх ресурсів. Водночас міжнародні конвенції (зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю) закликають держави забезпечити інклюзивну і недискримінаційну освіту. Невирішеним залишається питання, як узгодити вимогу держави щодо отримання освіти і реальні потреби таких дітей. Окрема колізія виникає через те, що згідно із Сімейним кодексом України відмова батьків забезпечити освіту дитини може стати підставою для позбавлення їхніх батьківських прав. Для сімей із тяжкохворими або особливо потребуєчими дітьми таке рішення не завжди відповідає інтересам дитини. Ця проблема потребує всебічного наукового аналізу та порівняльного розгляду зарубіжного досвіду з метою вдосконалення національної практики забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю.

Правовим аспектам освіти осіб з інвалідністю присвячено численні наукові праці. Зокрема, Н.Б. Болотіна, В.В. Жернаков, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, О.М. Ярошенко та інші дослідники аналізують конституційні й законодавчі гарантії таких прав. Однак, як відзначають дослідники, низка проблем залишаються невирішеними: зокрема, питання практичної реалізації і захисту права на освіту для дітей з інвалідністю потребують глибшого вивчення.

Метою дослідження є проаналізувати механізми реалізації права на освіту дітей з інвалідністю в Україні та за кордоном, визначити існуючі проблеми і окреслити шляхи їх вирішення.

1. Сучасний стан та практична реалізація інклюзивної освіти в Україні

Право на освіту посідає серед соціальних і культурних прав особливе місце, адже саме воно відкриває дитині шлях до самореалізації та активної участі в суспільстві. Для дітей з інвалідністю воно є ще й потужним інструментом подолання бар'єрів, які накладають фізичні чи

сенсорні обмеження. В Україні це право закріплене цілою низкою національних і міжнародних актів, що доповнюють і конкретизують одне одного, формуючи комплексну систему гарантій.

Верховенство у цій системі належить Конституції України. Частина перша статті 53 проголошує: «Кожен має право на освіту»¹. Норма є універсальною й адресована усім громадянам без винятку; саме вона зобов'язує державу забезпечити доступність та обов'язковість повної загальної середньої освіти. Для дитини з інвалідністю цей припис означає вимогу створити умови, за яких її обмежені можливості не переростуть у обмеження прав.

Розгорнуту регламентацію подає Закон України «Про освіту». Частина перша статті 19 визначає обов'язок держави й органів місцевого самоврядування «створювати умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях»². До таких умов належать універсальний дизайн, розумне пристосування, а також підготовка фахівців, здатних працювати з дітьми, які мають різні види порушень розвитку. Отже, реалізація права не зводиться до формальної доступності навчального приміщення – йдеться про повноцінну участь у навчальному процесі.

Сімейний кодекс України підсилює гарантії на рівні відповідальності батьків. За статтею 164 ухилення від забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти може стати підставою для позбавлення батьківських прав³. Підтекст цієї норми неоднозначний: ситуації, коли батьки приділяють належну увагу домашньому навчанню чи альтернативним формам освіти, формально можуть бути трактовані як «ухилення». Це стимулює законодавця до уточнення поняття «забезпечення освіти» у контексті інклюзії.

На наднаціональному рівні Україна бере обов'язки за Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю. Стаття 24 вимагає, щоб держави забезпечили «інклюзивну систему освіти на всіх рівнях» та передбачає право на розумне пристосування і необхідні підтримувальні послуги⁴. Ця норма задає орієнтир для внутрішнього законодавства: фізична

¹ Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

² Про освіту Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

³ Сімейний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

⁴ Конвенція про права осіб з інвалідністю ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 28.07.2025).

доступність школи не є достатньою, якщо навчальні матеріали недоступні для дитини з порушенням зору або слуху.

Права дитини конкретизує Конвенція ООН про права дитини. Стаття 23 закріплює право дітей з інвалідністю на «ефективний доступ до освіти та професійної підготовки»⁵, тоді як стаття 28 підтверджує обов'язковість і безоплатність початкової освіти та поступове забезпечення доступності середньої й вищої⁶. Таким чином, міжнародні стандарти підсилюють вимогу не лише прийняти дитину до школи, а й забезпечити їй весь ланцюг освітніх можливостей.

Європейська конвенція з прав людини через статтю 2 Протоколу № 1 гарантує, що ніхто не може бути позбавлений права на освіту⁷. Водночас держава мусить поважати право батьків забезпечувати освіту «згідно зі своїми релігійними та філософськими переконаннями». Для України це означає балансування між державними стандартами інклюзивної освіти і свободою батьків обирати форми навчання (наприклад, домашню освіту), якщо вони відповідають інтересам дитини.

Системний аналіз цих актів показує: національна й міжнародна норми спрямовані на усунення бар'єрів – правових, архітектурних, соціальних – що перешкоджають дитині з інвалідністю вчитися із ровесниками. Водночас існує низка прогалин. По-перше, українське законодавство поки що обмежено деталізує механізми «розумного пристосування» – від технічних засобів до адаптованих програм. По-друге, фінансування інклюзивної освіти часто лягає на місцеві бюджети, що створює нерівність між регіонами. По-третє, професійна підготовка педагогів для роботи з дітьми, які мають складні порушення, залишається недостатньо системною.

Попри це, з 2017 року в Україні діє міжвідомча модель інклюзивно-ресурсних центрів, що забезпечують комплексну оцінку розвитку дитини та індивідуальну програму навчання. Їх діяльність частково закриває прогалину між нормою статті 19 Закону «Про освіту» і практичною реалізацією інклюзії⁸. Щорічне збільшення кількості дітей з інвалідністю, залучених до шкіл за інклюзивною формою, свідчить про

⁵ Конвенція про права дитини ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 28.07.2025).

⁶ Конвенція про права дитини ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 28.07.2025).

⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.07.2025).

⁸ Про освіту Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

поступ, однак підкреслює й необхідність стабільного фінансового забезпечення.

Отже, нормативно-правова база, що гарантує право на освіту дітей з інвалідністю, є багаторівневою: Конституція закладає фундамент; спеціальні закони, зокрема «Про освіту», конкретизують обов'язки держави; міжнародні договори розширюють гарантований мінімум і ставлять акцент на інклюзії. Визначальним залишається практичне втілення цих норм: від розумного пристосування й універсального дизайну до підготовки вчителів. Динаміка реформ показує, що синхронізація внутрішнього законодавства з положеннями Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Європейської конвенції можлива, якщо держава застосовує підхід «освіта для кожного» не на рівні декларацій, а в бюджетних та управлінських рішеннях.

«Держава бере на себе обов'язок створити кожній дитині з інвалідністю умови для максимально повного залучення до освітнього процесу» – так можна переказати зміст ст. 53 Конституції України, де право на освіту проголошено беззаперечним і обов'язковим для реалізації державою ⁹. Норми Основного Закону переносяться в деталізоване законодавство: ст. 19 та 20 Закону «Про освіту» закріплюють поняття «особи з особливими освітніми потребами» та визначають обов'язок держави забезпечити для них інклюзивне чи спеціальне навчання, а також доступ до необхідних допоміжних засобів ¹⁰. Відповідно, інклюзія перестає бути факультативною послугою: за письмовою заявою батьків та висновком інклюзивно-ресурсного центру школа зобов'язана відкрити інклюзивний клас або надати іншу форму підтримки.

Ратифікація 2009 року Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю поклала на державу обов'язок забезпечити «не-дискримінаційний доступ» до «інклюзивної, якісної та безоплатної» освіти на всіх рівнях (ст. 24 Конвенції) ¹¹. Таким чином, національні гарантії права на освіту дітей з інвалідністю сформовані у трикутнику: конституційна норма, спеціальні освітні закони та міжнародне договірне зобов'язання.

⁹ Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁰ Про освіту Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

¹¹ Конвенція про права осіб з інвалідністю ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 28.07.2025).

Порядок та умови її надання визначено постановою КМУ № 88 від 14.02.2017 р.¹². Субвенція покриває оплату праці асистентів учнів, закупівлю корекційно-розвиткового обладнання, а також адаптацію освітнього середовища («ресурсні кімнати», інклюзивні туалети, ліфти). Паралельно функціонує мережа інклюзивно-ресурсних центрів – її діяльність врегульована постановою КМУ № 545 від 12.07.2017 р.¹³. ІРЦ проводять комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, складають індивідуальну програму розвитку та консультують учителів щодо застосування адаптивних методик.

Станом на 01.01.2025 р. в Україні працює 33 397 інклюзивних класів, де навчаються 47 610 учнів з особливими освітніми потребами; ще 728 спеціальних класів охоплюють 6 179 дітей, а 3 027 спеціальних дошкільних груп – 34 531 вихованця¹⁴. За п'ять років кількість школярів в інклюзивних класах майже подвоїлася, що свідчить про зростання довіри батьків і поступове розширення ресурсів шкіл. У регіонах працює 700 інклюзивно-ресурсних центрів; навіть за умов воєнного стану функціональними залишаються 674 ІРЦ, які забезпечують супровід дітей з ООП і внутрішньо переміщених учнів¹⁵. Центри є ключовим ланцюгом між батьками, педагогами та медичними фахівцями: вони видають висновки, необхідні для відкриття інклюзивного класу, і контролюють відповідність освітнього маршруту потребам дитини.

Освітня субвенція з держбюджету зростає щороку, але практична реалізація гарантій усе ще стикається з нерівномірністю ресурсів. Частина шкіл не має безбар'єрного доступу чи спеціалізованих підручників, а в прифронтових громадах будівлі й обладнання вимушено залишаються без належного обслуговування. До того ж, за даними МОН,

¹² Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Умови, Перелік, Форма типового документа, Інформація, Договір, Акт від 14.02.2017 № 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

¹³ Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Реєстр, Заява, Висновок, Журнал від 12.07.2017 № 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁴ Статистичні дані. Інклюзивне навчання / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁵ Статистичні дані. Інклюзивне навчання / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 28.07.2025).

потреба в дефектологах і психологах покрита лише на $\approx 81\%$ ¹⁶, що позначається на якості підтримки.

Водночас нормативне поле спрямоване на те, щоби будь-які прогалини закривалися системно. У 2021 р. ухвалено «Державну стратегію безбар'єрності», що включає освітню безбар'єрність як один із пріоритетів¹⁷. Наказами МОН затверджено типові переліки корекційних засобів та програми підготовки асистентів учня, що робить процес підтримки дітей з інвалідністю юридично прозорим і фінансово підкріпленим.

2. Міжнародний досвід впровадження інклюзивної освіти

Визнання того, що кожна дитина є «повноцінним учасником освітнього процесу», стало наріжним каменем міжнародних документів – від Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до Рамкової програми дій ЮНЕСКО «Освіта-2030»¹⁸. Ці акти фіксують принципи безоплатності, доступності та недискримінації, які нині лежать в основі державної політики більшості розвинених країн¹⁹. Закордонний досвід показує: інклюзія працює лише тоді, коли її розглядають не як «соціальну послугу», а як базове право дитини, гарантоване законом і підтримане бюджетом.

Яскравим прикладом є Італія, де ще Закон № 118/1971 відкрив шлях до навчання дітей з інвалідністю у спільних класах, а з 1992 р. спеціальні школи фактично перетворені на ресурсні центри підтримки вчителів і батьків²⁰. Інклюзивні класи мають штатних асистентів, доступ до логопедів і адаптовані навчальні плани. За даними Міністерства освіти Італії, понад 96 % учнів з особливими потребами відвідують звичайні школи, що свідчить про високу ефективність моделі.

¹⁶ Статистичні дані. Інклюзивне навчання / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁷ Україна впроваджує Європейську гарантію для дітей / Київська обласна військова адміністрація. 25 липня 2025 р. URL: <https://koda.gov.ua/yevropejska-garantiya-dlya-ditej-chasty-na-yevrointegracijnoho-postupu-ukrayiny/> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁸ Україна впроваджує Європейську гарантію для дітей / Київська обласна військова адміністрація. 25 липня 2025 р. URL: <https://koda.gov.ua/yevropejska-garantiya-dlya-ditej-chasty-na-yevrointegracijnoho-postupu-ukrayiny/> (дата звернення: 28.07.2025).

¹⁹ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²⁰ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

Скандинавські країни пішли далі, створивши цілісні міжвідомчі мережі підтримки. У Швеції для кожного учня розробляють «індивідуальну навчальну програму» (Åtgärdsprogram), у Норвегії муніципалітети фінансують команди з психологів і соціальних педагогів, а у Фінляндії триступенева система «загальної, посиленої та спеціальної підтримки» інтегрує допомогу ще на дошкільному етапі ²¹. Ключовим елементом цієї моделі є раннє втручання: дитина й сім'я не залишаються наодинці з проблемою, а отримують уніфікований пакет послуг уже з перших проявів труднощів.

У Німеччині, Франції та Іспанії інклюзивна політика поєднує право батьків обирати школу й обов'язок держави забезпечити ресурси. Наприклад, у Франції «Каси первинного страхування» покривають витрати на тьюторів, а в Іспанії реформована «LOMLOE» 2020 р. передбачає щорічне збільшення бюджету на адаптацію середовищ і підготовку вчителів ²². Додатково діють мобільні команди фахівців, які виїжджають до шкіл у сільських громадах, щоб мінімізувати територіальну нерівність.

У англomовних країнах пріоритет роблять на юридичних гарантіях. У США федеральний «Individuals with Disabilities Education Act» (IDEA) забезпечує право на «безкоштовну, відповідну освіту в найменш обмежувальному середовищі» – принцип, що зобов'язує шкільні округи фінансувати спеціальне обладнання, транспорт та фахівців ²³. У Канаді ініціатива «Inclusive Education Policy» провінції Нью-Брансвік відома тим, що забороняє ізоляцію дітей у «корекційних» класах – усі послуги надають у загальній школі, а фінансування йде «за учнем», а не «за установою».

Варто згадати й британську систему «Education, Health and Care Plan» (ЕНСР), яка юридично зобов'язує місцеву владу, школу й службу охорони здоров'я погоджувати спільний план дій на весь період навчання. Подібну міжвідомчу модель використовує й Австралія, де

²¹ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²² Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²³ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

«Nationally Consistent Collection of Data» відстежує успішність учнів з інвалідністю, даючи уряду підстави щороку коригувати фінансування²⁴.

Попри різноманіття підходів, зарубіжні практики єднає кілька спільних рис. По-перше, держава бере на себе фінансову відповідальність за додаткові послуги – від слухових апаратів до перекладача жестової мови. По-друге, учитель не лишається сам: у школі є команда мультидисциплінарних фахівців, а шкільна програма містить гнучкі оцінювання. По-третє, батьків офіційно визнають партнерами: всі рішення щодо адаптацій ухвалюють за їх участю²⁵.

Вивчення іноземного досвіду дозволяє сформулювати кілька висновків, корисних для України. Законодавчі норми мають супроводжуватися гарантованим фінансуванням, інакше вони лишаються декларацією. Потрібна централізована система підготовки тьюторів і ресурсних педагогів, а також механізм раннього виявлення потреб ще у дитсадку. Нарешті, варто запровадити модель «плану освітніх потреб» із зобов'язанням міжгалузевої співпраці, що успішно працює у Великій Британії та Фінляндії²⁶.

3. Невирішені проблеми та рекомендації щодо вдосконалення національної системи

Проблематика реалізації права на освіту дітей з інвалідністю проявляється насамперед у зіткненні двох імперативів: обов'язку батьків забезпечити здобуття повної загальної середньої освіти та реальних медичних чи соціальних бар'єрів, які часто унеможливають стандартне шкільне відвідування. Стаття 164 Сімейного кодексу прямо передбачає можливість позбавлення батьківських прав, якщо дитина не навчається²⁷. Водночас для дітей із тяжкими захворюваннями чи складними порушеннями пріоритетним може бути лікування, а не щоденна присутність у класі. Отже, норма, що охороняє право дитини, у

²⁴ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²⁵ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²⁶ Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

²⁷ Сімейний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

конкретній ситуації обертається загрозою для сім'ї, створюючи типову колізію між приписом закону та інтересами здоров'я.

Частково розв'язати цей конфлікт покликані спеціальні освітні закони. Стаття 19 Закону «Про освіту» проголошує право на інклюзивне навчання й адаптовані програми ²⁸, а стаття 5 Закону «Про повну загальну середню освіту» встановлює можливість індивідуальної та дистанційної форми здобуття знань ²⁹. Однак обидва акти залишають відкритим питання, хто і за якою процедурою ухвалює рішення про зміну форми навчання, а також як фінансується необхідна реабілітаційна підтримка. У підзаконних актах Кабміну прописані лише загальні рамки організації інклюзивних класів, що не враховують випадків, коли стан здоров'я не дозволяє будь-яке очне відвідування школи.

Стаття 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю передбачає персоніфіковані адаптації та забороняє дискримінацію на підставі здоров'я [4]. Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю у Загальному коментарі № 4 наголошує: батьківські рішення щодо освіти мають оцінюватися з огляду на «найкращі інтереси дитини», а не на формальні строки початку чи завершення шкільної програми ³⁰. Європейський суд із прав людини у справі «Enver Şahin v. Turkey» підтвердив, що держава повинна пропонувати «розумне пристосування» освітнього процесу, інакше це становить порушення статті 14 Конвенції разом зі статтею 2 Першого протоколу ³¹.

Додатковою колізією є розбіжність між освітнім і медичним законодавством. На практиці встановлення інклюзії починається з висновку ІРЦ, але висновок має рекомендаційний характер і часто не враховує динамічних змін стану здоров'я дитини. Лікар може наполягати на постільному режимі, тоді як школа відкриває навчальний рік без альтернативного плану. Відсутність спільного електронного реєстру висновків МОЗ і МОН призводить до того, що кожна установа діє за власними шаблонами, а сім'ї змушені обґрунтовувати очевидне – необхідність лікування – у кількох інстанціях.

²⁸ Про освіту Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

²⁹ Про повну загальну середню освіту Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

³⁰ Турлакова Н.В. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовозобов'язаних та військовозобов'язаних в контексті адміністративного судочинства. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Випуск 89: частина 3. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/22-3.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

³¹ Judgment of the ECtHR in the case of “K.H. and Others v. Slovakia” of 28 April 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180499> (accessed: 28.07.2025).

Значною проблемою залишається фінансування. Державна субвенція на інклюзивне навчання покриває лише частину потреб: оплата асистента, корекційні заняття та технічні засоби закуповуються за залишковим принципом, тому батьки регулярно дофінансовують процес освіти з власної кишені. Для багатьох це стає економічним бар'єром, що знову-таки ставить під загрозу виконання освітнього обов'язку.

Усе перелічене свідчить: сама по собі концепція обов'язковості освіти без гнучкого механізму «розумного пристосування» створює правову пастку. Закон погрожує санкціями, але не гарантує ресурсів, необхідних, аби дитина реально навчалася. Звідси впливає потреба законодавчих змін: розмежувати випадки, коли обов'язок порушено з вини батьків, і ситуації, коли основною причиною є об'єктивний медичний фактор; запровадити єдину міжвідомчу процедуру ухвалення рішень про формат навчання; закріпити за державою обов'язок повністю фінансувати навчання дитини з інвалідністю незалежно від його форми.

ВИСНОВКИ

Таким чином, діти з інвалідністю мають невід'ємне право на освіту, яке закріплене як у Конституції України, так і в міжнародних документах (ст. 24 Конвенції ООН про права інвалідів, ст. 23, 28 Конвенції про права дитини, ст. 2 Першого протоколу ЄКПЛ). Законодавство України орієнтоване на інклюзивний підхід: створено правову базу (Закони «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту»), інфраструктуру (інклюзивно-ресурсні центри, інклюзивні класи) та соціальні програми. Проте на практиці все ще є значні перепони: висока концентрація спеціальних закладів, брак кадрів і матеріально-технічного забезпечення в звичайних школах, а також правові колізії (як-от підстава для позбавлення батьківських прав за невиконання освітніх обов'язків) створюють ризик порушення інтересів дитини. Щоб узгодити вимоги освіти з потребами дитини з інвалідністю, необхідно розвивати гнучкі моделі навчання: здійснювати педагогічний та психологічний супровід вдома чи у спеціалізованих установах, ретельно планувати і фінансувати індивідуальні програми розвитку дитини (IPR). Міжнародний досвід показує, що успішна інклюзія вимагає не лише правових норм, але й соціальної підтримки та змін у ставленні суспільства. Українська держава повинна активніше виконувати зобов'язання, що випливають з Конвенцій і національного законодавства: насамперед – забезпечити справедливе поєднання охорони здоров'я та освіти (наприклад, надавати додаткові ресурси сім'ям тяжкохворих дітей і навчання в спеціалізованих умовах без негативних наслідків для прав батьків). Отже, хоча юридичні гарантії права на освіту дітей з інвалідністю в Україні існують і відповідають міжнародним стандартам, їхня реалізація потребує вдосконалення.

Необхідно зміцнювати механізми контролю за дотриманням цих прав, розширювати доступність інклюзивного навчання і одночасно захищати сім'ї дітей з особливими потребами від необґрунтованих юридичних санкцій. Тільки таким чином можна забезпечити реальне здійснення конституційних та міжнародних гарантій і сприяти повноцінній соціалізації дітей з інвалідністю.

АНОТАЦІЯ

Стаття досліджує, як українська система освіти забезпечує навчання дітей з інвалідністю в умовах законодавчих зобов'язань та міжнародних стандартів. Авторка проаналізувала конституційні та галузеві норми, зокрема ст. 53 Конституції України, Закони «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту», постанови КМУ щодо інклюзивних ресурсних центрів і освітньої субвенції. Методологія ґрунтується на порівняльно-правовому аналізі і статистичному узагальненні даних МОН про 33,4 тис. інклюзивних класів. Порівняння з практиками Італії, Скандинавії та США дозволило виявити сильні сторони української моделі (законодавча чіткість, мережа ІРЦ) та проблеми, що стримують її ефективність: нерівномірне фінансування, дефіцит спеціалістів, недостатня деталізація «розумного пристосування». Доведено, що загроза позбавлення батьківських прав за невиконання обов'язку щодо освіти потребує нормативного перегляду, аби уникнути порушення принципу найкращих інтересів дитини. Обґрунтовано доцільність запровадження персоналізованих освітніх планів та єдиного міжвідомчого електронного реєстру висновків, який об'єднає медичні та педагогічні дані. Запропоновано підвищити частку субвенції на корекційно-розвиткові послуги, запровадити державні гранти для підготовки тьюторів і дефектологів, а також поширити механізм раннього втручання, перевірений у Фінляндії. Практичне значення дослідження полягає у формулюванні конкретних пропозицій для законодавця та органів виконавчої влади щодо удосконалення механізмів реалізації права на освіту дітей з інвалідністю, що сприятиме їхній повноцінній соціалізації. Додатково враховано вплив воєнного стану: обстріли та переміщення ускладнюють доступ до шкіл, тому онлайн формати й мобільні команди фахівців стають необхідними. Результати підтверджують інклюзію.

Ключові слова: діти з інвалідністю, право на освіту, інклюзивна освіта, особливі освітні потреби, міжнародні стандарти, розумне пристосування, інклюзивно-ресурсні центри.

Література

1. Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

2. Про освіту Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

3. Сімейний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

4. Конвенція про права осіб з інвалідністю ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 28.07.2025).

5. Конвенція про права дитини ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 28.07.2025).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.07.2025).

7. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Умови, Перелік, Форма типового документа, Інформація, Договір, Акт від 14.02.2017 № 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

8. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Реєстр, Заява, Висновок, Журнал від 12.07.2017 № 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

9. Статистичні дані. Інклюзивне навчання / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 28.07.2025).

10. Україна впроваджує Європейську гарантію для дітей / Київська обласна військова адміністрація. 25 липня 2025 р. URL: <https://koda.gov.ua/yevropejska-garantiya-dlya-ditej-chastyna-yevrointegracijnogo-postupu-ukrayiny/> (дата звернення: 28.07.2025).

11. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure

Inclusive and Equitable Quality Education and Promote Lifelong Learning. Paris: UNESCO, 2016. 75 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (дата звернення: 28.07.2025).

12. Шлапко Т. В., Філоненко С. С., Ковалевський М. М., Гриб А. А. Міжнародний досвід правового регулювання інклюзивної освіти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 79–85. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

13. Про повну загальну середню освіту Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 28.07.2025).

14. Турлакова Н.В. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних в контексті адміністративного судочинства. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Випуск 89: частина 3. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/22-3.pdf> (дата звернення: 28.07.2025).

15. Judgment of the ECtHR in the case of “K.H. and Others v. Slovakia” of 28 April 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180499> (accessed: 28.07.2025).

Інформація про автора:

Зверсва Катерина Сергіївна,

доктор філософії з міжнародного права,
старший викладач кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна